

JAN ERSSON I GÅLARMORA

Alla historier om trollkonster...

Karl Gustav Blomgren hette en "Folkuppfostrare, Reseledare för IOGT och Liberal politiker" – född 1875 i Valö. Han skrev 1940 en artikel om Gålarmora-Viten. Artikeln var införd i Valö-Forsmarks Hembygdsförenings tidning Bygden nr 30 år 1974. I denna artikel så handlar mycket om de trollkonster Gålarmora-Viten behärskade och som han också använde sig av då han tävlade med Byss-Kalle om att vara den främste spelmannen. I Lars Erik Larssons "Uppländske spelmän under 4 århundraden" finns samma och liknande historier.

De flesta, av de som får Uplandsspelmannen i brevlådan, har nog både läst och hört dessa historier – och då inte bara vad K-G Blomgren skrivit. Denna artikel är tänkt att ta upp sådant som kanske inte är lika känt och som handlar om Jan Erssons bakgrund, hans namn och hans låtar!

Vem var han

Jan Ersson föddes 9 juni och döptes 10 juni 1799 till Johannes (enl. födelse- och dopboken) i Gålarmora, Valö socken. Framåt i tiden, i husförhörböckerna, benämns han dock endast som JAN. Hans far hette Eric Jansson, född 1777, hans farfar hette Jan Ersson, född 1748 och hans farfarsfar Erik Andersson, född 1725. Alla är födda i Gålarmora, Valö socken och har alltså bott på denna gård sedan mitten på 1700-talet. Jag har inte "grävt i" jordeböckerna och kan alltså inte svara på frågan om de bott där ännu längre, men det mesta talar för det. Han hade bara ett syskon, systern Anna Greta, vilket var ganska ovanligt vid denna tid.

Han var Skattebonde (En skattebonde var förr i Sverige en hemmansägare och brukare av skattejord, skattehemman, som betalade årlig ränta, skatt, till kronan, det vill säga svenska staten - allt enl. Wikipedia) och betalade ca 45 riks-daler/år.

Han hade 4 barn med första hustrun, Maja Ersdotter och 3 barn med sin andra hustru, Brita Pehrsdotter. En av pojkarna hette Anders Jansson, även kallad "Kil Ante" eller "Jans' i Kil'n" och spelade klarinett. Han flyttade från hemmet efter faderns död och blev dräng i Snesslingeberg, Börstils socken. 1851 flyttade han till Andersbo.

Vad kallades han för – och varför

Jan Ersson kallas oftast för Gålarmora-Viten men ibland också för Gulamåra Viten. Det finns också en skröna i vilken man påstår att man skulle ha, vid en spelning, målat hans häst gul och att han därför kallades Gulamålaviten. Under en av låtarna, 13. Gelotte, Vals efter Gulamåla Viten, anges att han blivit kallad Gulamåla Viten pga. sitt svarta skägg! I Lars Erik Larssons "Uppländske spelmän under 4 århundraden" skrivs att Viten lagts till pga. hans vita hår alternativt att han alltid red på en vit häst!

Gålarmora i Valö socken kallas, i början av 1300-talet, "in gulæwamori" (tolkas som Gullas arvingars myr). Jag tror att både Gålarmora och Gulamåra är korrekta sätta att benämna orten, och honom – med tillägget Viten (mer om Viten senare i artikeln).

(Bilden är från Valö-Forsmarks Hembygdsförenings tidning Bygden nr 30 1974)

Finns det någon låtskatt efter Jan Ersson i Gålarmera

Det finns, i de nothäften jag förfogat över, 8 låtar som anges vara efter Gulamålaviten:

1. Vals efter Gulamåla Viten
Svenska Låtar, Uppland nr 13 (efter Gelotte)
2. Vals efter Gulamåla Viten
Svenska Låtar, Uppland nr 14 (efter Gelotte)
3. Brudmarsch efter Gulamåla-Viten
Melodier från Upplands bruk och Fyris bygder häfte 2
4. Gålarmeravitens Brudmarsch
Roslagslåtar nr 19 (sid 52)
5. Gålarmeravitens Brudpolska
Roslagslåtar nr 20 (sid 53)
6. Gulamåla-Vitens Vals
Ruben Liljefors, Uppl. folkmusik nr 10
7. Gula - Måla - Polskan
Ruben Liljefors, Uppl. folkmusik nr 53
8. Vals efter "Gulamålaviten"
Spelmanslåtar från Leufstabruk III No 113

De 4 valserna (1, 2, 6 o 8) har jag inte hört någon spela – men jag har kanske "litet för liten erfarenhet" för att bedöma om de är vanliga eller ej! Valsen i Ruben Liljefors bok liknar klockstapelvalsen (Byss-Kalle) men saknar mittrepsen!

Gula – Måla – Polskan ser, vid en första anblick, ut att vara av "Byss-Kalleklass". Den går i G-moll och jag tror inte att jag hört någon spela den. Den lär ha spelats av Eric Sahlström och andra samtida.

3, 4 och 5 spelas ofta och marschen (4) kallas också Valö Brudmarsch. Brudmarsch efter Gulamåla-Viten är också att betrakta som vanligt förekommande – och går förresten också att spela på munspel (rätt bra). Brudpolskan är också känd av många.

För den som är intresserad av noterna till dessa låtar så köp gärna våra nothäften!

I flera fall beskrivs hur han tävlade med Byss-Kalle om vem som var den störste spelmannen så han bör ha varit en skicklig spelman trots att det inte finns någon stor låtskatt efter honom.

Finns det kopplingar till familjen Wallin?

Albin Wallins farmor (Christina Fredrika) kom till Gålarmera med sin far, mor och syster 1823. Fadern, Olof Dahlin (från Bollnäs), hade varit mjölnare i Lövestabruk. Han tog över kvarnen i Gålarmera och de hamnade alltså i samma by som Gålarmera-Viten. Av husförhörböckerna framgår att de deltagit i ett flertal husförhör tillsammans. (**Husförhör kallades i Sverige den årliga kontrollen av församlingsbornas bibelkunskaper, läskunnighet och kunskaper i Luthers Lilla katekes. Förhören hölls av Svenska kyrkans präster från 1686 fram till slutet av 1800-talet. Vid husförhöret kontrollerade också prästen att uppgifterna i församlingsboken stämde. Förhören hölls oftast hemma hos någon i byn.**)

I Gålarmera var 63 personer skrivna under 1830-talet (34 av manligt och 29 av kvinnligt kön). Man kan ju fråga sig om alla, som bodde där, kände varandra på så sätt att de var **vänner!** Det vet vi ju inte men vi vet att "Mjölndottern Fredrika Dalin vid Gålarmera quarn" var en av faddrarna vid dopet av Jan Erssons yngste son Knuth (född 1840).

Såväl Fredrika som Frans Adolph Wallin, som kom till Gålarmera i slutet av 1841 och gifte sig med henne i januari 1842, spelade nyckelharpa. De var alltså grannar till den berömde stor-spelmannen och råder nog ingen tvekan om att de spelat med honom och också lärt sig låtar av honom. Man kan nog tänka sig att, utöver de 2 som anges vara efter Gålarmera-Viten, flera av låtarna i boken Roslagslåtar kan ha släktskap med denna storspelman.

Det ligger nära till hands att tro att Gålarmera-Viten spelade vid deras bröllop 1842.

När han dog – vad hände då med gården och familjen

Finalen vid Håkansbo gästabad.

Liksom mången annan trollkunnig person fick även Gålfarmora-Viten en hastig död. Detta satte rykten i omlopp, att han bringats om livet med s.k. trollskott. Det inträffade på ett bröllop vid Håkansbo gästgivargård i närheten av Löfstabruk. Där om har ett ögonvittne berättat. Natten innan det hände, säger sagesmannen, voro Jan Ersson och jag rumskamrater. Vid midnatt hörde jag honom med svag röst ropa: "Mor!" Så ropade han en gång till med något högre röst. Ingenting hände. Men tredje gången han ropade flög dörren upp med fruktansvärd kraft.

Dagen därpå tog Viten sin harpa och for till Håkansbo för att spela på bröllopet. Där fanns en bekant till honom, som hade en butelj extra starkt hembränt brännvin, vilket han ville att Viten skulle smaka av. Denne satte då buteljen till munnen och drack ur hela dess innehåll i ett enda andetag, varpå han leende satte sig att spela. Sällan har så vilda och hetsiga toner förnummits som de vilka då framsprungit ur hans harpas strängar. Men plötsligt brusto alla

strängarna på en gång och Viten segnade död till golvet.

Så lyder en av de många spelmanssägner om den märkliga mannen. Skattebonden Jan Ersson dog 23 november och begravdes 6 december 1846. Bouppteckningen visar att Skattebonde Jan Erssons gård hade inventarier till ett värde av 1 428 och skulden var 2 322 Riksdaler. Gården fick en ny ägare och hustrun Brita och barnen kom att tjäna för sitt uppehälle på andra gårdar i och omkring Valö s:n!

Av bouppteckningen framgår också att han ägt en grå häst (värde 20 Riksdaler). Det kan vara den han red eller åkte på en kärre efter och som uppfattats som vit. Förklaringen till skrönan, om att man målat hästen gul, kan vara så enkel som att hästen rullat sig i spiltan och färgats gul av sin egen urin!

Någon nyckelharpa finns inte med i denna bouppteckning!

Anders Hägg

Artikeln är saxad ur Uplandsspelmannen